

HODNOCENÍ KVALITY NÁMĚSTÍ

PROJEKT MOJENAMESTI.COM

Pavla Kilnarová, Ivana Lelkes, Kristián Škoda,
Evgenia Kuznetsova, Michal Veselý

Naše společnost se neustále proměňuje. Ať už je tento vývoj v různých etapách hodnocení jako pokrok nebo, naopak, období úpadku, projevuje se ve všech odvětvích lidské činnosti, tedy i v utváření veřejných prostranství. S měnicími se potřebami společnosti se mění i způsob využití prostor mezi budovami. Ne vždy jsou však nové funkce slučitelné s poměrně stabilní urbanistickou strukturou měst.

Veřejná prostranství jsou živá. Jejich součástí je nejen hmotná struktura, ale také všechn život, který proudí ulicemi a rozkvétá na náměstích. Každá událost – kulturní akce, politické shromáždění, schůzka s přáteli nebo jen náhodné setkání – zanechává otisk v historii místa a podílí se na vytváření jeho jedinečného charakteru; jeho *genia loci*. I domy jsou živé. Vyrůstají, pomalu stárnou, s přibývajícím lety mění svou podobu nebo jsou nahrazovány novými. Je to přirozený proces, jehož důsledkem je konstantní vývoj veřejných prostranství.

Rozhodování o budoucnosti veřejných prostranství je zodpovědná činnost, neboť má dlouhodobý dopad na život široké veřejnosti a odstraňování vzniklých chyb je obvykle velmi nákladné. Důkazem jsou například prostranství v zástavbě druhé poloviny 20. století, která často nespĺňují současné nároky. I tato prostranství však již mají svou historickou hodnotu; jsou obrazem své doby. Pro správné rozhodování o jejich budoucí podobě je proto nezbytné analyzovat nejen jejich současné problémy, ale také hodnoty. (→1)

METODY HODNOCENÍ NÁMĚSTÍ

Projekt *mojenamesti.com* se různými metodami věnuje zkoumání veřejných prostranství, zejména náměstí, s cílem dosáhnout co nejkomplexnější zachycení zkoumaného jevu. Centrem pozornosti je vztah kvality lidského života a formy zastavěného prostředí, konkrétně městských veřejných prostranství. Jedním z cílů projektu je zjistit, jaké vlastnosti by mělo

mít kvalitní veřejné prostranství ve vztahu k lidským potřebám a jaká kritéria kvality by mělo splňovat, aby byly tyto potřeby v maximální možné míře naplněny.

Využita je triangulace metod zkoumání – hodnocení jednotlivých náměstí probíhá třemi různými způsoby: metodou *multikriteriálního hodnocení kvality* (pohled architekta urbanisty), *analýzou života* (pohled sociologa) a *dotazníkovým šetřením* (pohled uživatele náměstí). Výsledky pozorování jednotlivými metodami je možné vzájemně porovnávat, jejich závěry se tak mohou korigovat. Záměrně byly zvoleny metody analýzy veřejných prostranství založené na pozorování skutečnosti a na získávání poznatků od jejich přímých uživatelů.

Metody jsou aplikovány na náměstích v Brně, přičemž prostory byly vybrány na základě jejich pojmenování. Přestože v současnosti existuje mnoho prostranství, která ve svém názvu pojem náměstí mají, a přitom nespĺňují jeho charakteristiky ani způsob užívání, do hodnocení byla zařazena všechna veřejná prostranství pojmenovaná „náměstí“. Přidány byly Obilní a Zelný trh, jež jsou za náměstí obecně považovány, a Římské náměstí, které je sice od konce 19. století součástí Františkánské ulice, ale v povědomí lidí stále přetrvává jako náměstí. Zařazenými výjimkami jsou i dvě prostranství v centru města – křižovatka ulic Česká – Joštova a Nádražní ulice, tzv. „přednádraží“. Oba prostory jsou velice významné a hojně využívané, a proto si zasluhují pozornost. Zástupcem veřejného prostoru s charakterem náměstí v nové areálové struktuře zástavby města je Holandská ulice.

Případné opakování hodnocení v budoucnu umožní srovnávat výsledky konkrétních prostranství v čase a zaznamenat jejich vývoj nejen v kontextu místa a fyzických kvalit prostředí, ale i z hlediska proměn požadavků uživatelů. To pomůže hledat východiska pro neustálé zvyšování kvality veřejných prostranství. Cílem

1 Obrázek 1 – náměstí Svobody – nejvýznamnější brněnské náměstí

ovšem není standardizace kvality všech náměstí; zohlednění jedinečného charakteru každého z nich je klíčové pro dosažení optimálního výsledku. Zjištěné informace by měly sloužit jako podklad pro státní správu a samosprávu, odborníky a studenty, zabývající se tvorbou veřejných prostranství. Zároveň by měly v praxi představit různé možnosti, jak poznávat veřejná prostranství. Prezentace výsledků je podaná srozumitelnou formou, aby mohla být představena i široké veřejnosti.

MULTIKRITERIÁLNÍ HODNOCENÍ KVALITY NÁMĚSTÍ

Jak by mělo vypadat ideální náměstí a jak charakterizovat kritéria, která vypovídají o jeho kvalitě? To jsou dvě hlavní otázky, na které bylo nutné odpovědět při tvorbě metody hodnocení náměstí. Z knih Jana Gehla vyplývá, že prostory mezi budovami by měly v první řadě sloužit lidem, být živé, bezpečné, udržitelné a zdravé.¹ Tyto principy byly v knize *Města pro lidi* shrnuty do dvanácti kritérií kvality, která se stala, spolu s pracemi dalších světově významných odborníků, inspirací pro vývoj podrobnější metody multikriteriálního hodnocení.

Metoda se snaží pojmut všechny statické a v čase relativně neměnné prvky kvality náměstí (možnost pohybu, pobytu, dostupnost, bezpečnost, vybavenost, lidské měřítko a kvalitu vnímanou různými smysly). Nevýhodou může být, že nezahrnuje dynamické složky

(život ve veřejném prostoru, konání trhu, slavnosti atd.), ty jsou však zohledněny v analýze života náměstí, která je další součástí komplexní metodiky.

Hodnocení vyžaduje přítomnost osoby, která jej provádí, přímo na zkoumaném náměstí. Je založeno na její vlastní zkušenosti, proto může být do jisté míry subjektivně ovlivněno. Doprovázeno je ovšem podrobným manuálem, který má za cíl eliminovat odchylky ve výsledcích analýzy zpracované různými osobami. S ohledem na snahu zachovat možnost hodnocení i laické veřejnosti byla kritéria formulována tak, aby byla co nejvíce srozumitelná.

Díky časové nenáročnosti mohlo být multikriteriální hodnocení, na rozdíl od analýzy života a dotazníkového šetření, provedeno na všech brněnských náměstích, která se dají považovat za dostatečně reprezentativní vzorek. Výhodou je, že díky jednotnému charakteru výsledků je možné jednotlivá náměstí mezi sebou snadno porovnávat. Hodnocení se skládá ze sady 51 kritérií zatříděných do 15 oblastí, přičemž jednotlivá kritéria i oblasti se do celkového procentuálního hodnocení náměstí promítají různými vahami. Ty byly stanoveny za pomoci oslovených odborníků: architektů, urbanistů, sociologů, environmentalistů a dopravního experta. Samotné hodnocení probíhá vybíráním nejlépe se hodící možnosti u každého kritéria, a to na škále *ano, spíše ano, spíše ne* a *ne*.

1. MOŽNOST CHODIT

Jedním ze základních požadavků na náměstí přátelské k lidem je umožnění pohodlného pohybu chodců – kvalitní pěší pohyb by měl být bezpečný a svobodný. Hodnocení se zaměřuje na rozměry chodníků a kvalitu jejich povrchů, ale také sleduje, zda se chodcům nestaví do cesty různé překážky, například schody, obtížně překonatelné rušné ulice nebo nevhodně umístěný městský mobiliář (např. lavičky, odpadkové koše, sloupy osvětlení) a parkující auta.

2. MOŽNOST STÁT

Kromě pohodlné chůze by mělo náměstí umožnit lidem se také zastavit. K tomu je v první řadě potřeba dostatek místa, aby stojící lidé nebránili v pohybu chodcům. Ideální místa k zastavení nabízejí výhled do prostoru s krytými zády a vhodné jsou také různé patníky, sloupky a zábradlí, které působí jako opora v prostoru. Za nepříznivého počasí příjemný pobyt místa krytá před deštěm.

3. MOŽNOST SEDĚT

Je-li cílem, aby lidé trávili ve veřejném prostoru více času, jednou z možností je nabídnout jim vhodná místa k sezení.² U městského mobiliáře určeného primárně k sezení (např. laviček) je důležité kromě jeho vlastní přítomnosti také jeho umístění (nejlépe s krytými zády a nerušeným výhledem), pohodlí a vhodnost použitých

2 Příklad sekundární možnosti sezení na náměstí Republiky v Brně

materiálů (nevhodné je použití kovu, betonu nebo kamene na částech lavičky, kterých se člověk při sezení dotýká). Je příjemné, pokud rozmístění mobiliáře nabízí různé možnosti sezení pro jednotlivce, dvojice i větší skupinky. Možnost sedět zlepšuje i přítomnost zídek, patníků a schodů – prvků, které primárně slouží jinému účelu, ale je možné se na ně i posadit. Jde o tzv. sekundární sezení.³ Hodnocena je také přítomnost zahrádek restaurací, které se výrazně podílejí na společenském životě prostranství. (→ 2)

4. MOŽNOST HRÁT SI

Pobytové aktivity na klidnějších náměstích mimo centra jsou často podporovány dětskými hřišti, k životnosti náměstí ovšem podobným způsobem přispívají i různé prvky pro dospělé, například volně přístupné piáno nebo interaktivní hodinový stroj.

5. MOŽNOST OBČERSTVIT SE

Významnou roli má možnost občerstvit se jídlem nebo pitím.⁴ Tu nabízejí restaurace a kavárny, ale i nejrůznější formy rychlého občerstvení a obchody s potravinami.

6. DOSTUPNOST

Velký vliv na živost náměstí má jeho zapojení v širších vztazích města nebo městské části. Dobrým zapojením je v tomto případě myšlena jeho lokace na frekventované pěší trase. Hodnocena je také dostupnost prostřednictvím systému městské hromadné dopravy a možnosti vjezdu na kole nebo autem.

7. DOPRAVNÍ BEZPEČNOST

Dobrá dopravní dostupnost má vliv na živost náměstí, přináší však s sebou jistá rizika. Tím nejvýznamnějším je ohrožení chodců, především cyklistů, silnějšími účastníky provozu.

Dopravní řešení by mělo respektovat následující pořadí priorit: bezpečnost, tvorba veřejného prostoru, chodci, cyklisté, veřejná městská doprava, obslužná doprava, individuální automobilová doprava, parkování.

8. SOCIÁLNÍ BEZPEČNOST

Pocit nebezpečí ve veřejném prostoru nezpůsobuje pouze doprava, ale také strach z kriminality. Samotná přítomnost většího množství lidí a související sociální kontrola má v souvislosti se sociální bezpečností srovnatelný vliv jako přítomnost kamerových systémů nebo hlídkujících policistů.⁵ Důležité je, aby bylo prostranství živé po celý den, v pracovní dny i o víkendech. Funkce okolní zástavby by měly být různorodé – poskytovat jak bydlení, tak i pracovní příležitosti a občanskou vybavenost, což zajistí, že náměstí nebude v určitou denní dobu zcela opuštěné. Pocitu bezpečí napomáhá také přehlednost prostoru a jeho dostatečné osvětlení ve večerních hodinách. Známkou nedostatečné sociální kontroly jsou projevy vandalismu – poškozený městský mobiliář, graffiti a podobně.

9. LIDSKÉ MĚŘÍTKO

Přízemní část domů, nazývaná parter, má významný vliv na atraktivitu náměstí.⁶ Prostranství přátelská k chodcům mají různorodý, převážně vertikálně členěný parter s četnými vstupy a s mnoha detaily v malém měřítku.

10. ŽIVÝ PARTER

Okna, dveře a výkladce obchodů, které propojují vnitřní a vnější prostředí, vytvářejí živý parter, který umožňuje komunikaci interiéru a exteriéru a přináší chodcům příjemné smyslové zážitky, zatímco holé zdi v úrovni očí nebo zalepené výkladce jsou pasivní a nudné.

11. VYBAVENOST

Opomenuto nesmí být ani konkrétní využití parteru. Zatímco různé restaurace a obchody se zajímavým zbožím jsou atraktivní a vybízejí k trávení volného času nebo aspoň ke krátkému zastavení při prohlížení výloh, jiné instituce (např. banky) nebo běžné obchody (např. potraviny, smíšené zboží) se obvykle tak atraktivně neprezentují. Dále je hodnocena možnost navštívit je i v neděli.

12. VIZUÁLNÍ ZÁŽITEK

Člověk vnímá většinu informací prostřednictvím zraku. Vizuální kvalita náměstí proto výrazně ovlivňuje celkový dojem z prostoru. Z pohledu urbanismu je hodnocena uzavřenost náměstí a jeho jasnou ohraničenost, ale zahrnuje také kvalitu architektury. Pozitivní je přítomnost výrazné dominanty (např. věže kostela), která může být charakteristickým znakem konkrétního prostranství a usnadňovat orientaci v prostoru.

Neméně důležité jsou drobné podněty, které chodci vnímají v úrovni očí. Hodnocena je přítomnost uměleckých děl, kvalita detailů parteru (např. bosáž, sgrafito, zajímavá textura), kvalita použitých materiálů v parteru (nezáleží pouze na materiálech, ale i na údržbě – nekvalitní materiály nebo nedostatečná údržba se projeví například opadáváním omítky) a také design městského mobiliáře.

Celkový dojem může negativně poznamenat nepořádek, proluky (nezastavěná místa, kde by měly stát domy), velké množství parkujících aut nebo agresivní nevkusná reklama.

3 Obrázek 3 – Vodní prvek jako iniciátor aktivit na ulici Holandské v Brně

13. SLUCHOVÝ ZÁŽITEK

Dalším důležitým smyslem, kterým lidé vnímají okolní prostředí, je sluch. Pomáhá spíše jen dokreslovat obraz náměstí, ale v některých případech (obvykle je příčinou rušná doprava) může být velké hlukové zatížení limitním faktorem, který brání aktivnějšímu využití prostranství.

14. KVALITA VZDUCHU

Podobně jako hluk může i nepříjemný zápach omezovat aktivity vykonávané na náměstí. Příčina zápachu je přitom často shodná se zdrojem hlukového zatížení.

15. POHODA PROSTŘEDÍ

Na závěr je uvedeno několik kritérií, která popisují pohodu prostředí. Celkové působení prostoru bylo již rozebráno v rámci vizuální kvality, zbývá ještě zamyšlení nad celistvostí prostranství. Ta může být narušena nejen fyzicky (např. obtížně překonatelnými dopravními koridory nebo budovami), ale i psychologicky (např. tramvajovými kolejemi procházejícími středem náměstí).

Na některých náměstích je obtížné najít závětrí, což za chladného počasí zkracuje maximální možnou délku pobytu. Stromy a ostatní zeleň (např. keře, květinové záhony) oživují prostor a mají v mnoha ohledech pozitivní vliv na pohodu prostředí. V tomto případě ale rozhodně neplatí, že čím více, tím lépe. Důraz by měl být kladen spíše na kvalitu zeleně než na kvantitu. Voda, ať už jde o jezírko, kašnu, fontánu nebo jen malé pítčko, má kromě pozitivního vlivu na prostředí také další výhody – slouží jako atrakce, oblibou minimálně srovnatelná s dětským hřištěm.

Prezentovaná metoda multikriteriálního hodnocení náměstí nemůže být chápána jako definitivní. Jedná se pouze o naznačení postupu, který je nezbytné nadále zdokonalovat, a to

i za pomoci veřejné diskuze prostřednictvím internetové stránky www.mojenamesti.com.

ANALÝZA ŽIVOTA NÁMĚSTÍ

Dalším způsobem zkoumání náměstí je analýza aktivit v jejich prostoru, jak ji popisuje Jan Gehl.⁷ Z různých možností, jak studovat veřejný život prostranství, byly vybrány ty, které jsou pro účel pozorování v našich podmínkách nejpříhodnější.

Zatímco předchozí multikriteriální metoda hodnocení kvality náměstí se soustředí na zkoumání statických prvků náměstí – předpokladů fyzického prostředí pro vykonávání různých aktivit, analýza života náměstí zaznamenává aktivity samotné. Na rozdíl od dotazníkového šetření zachycuje to, co lidé na náměstí doopravdy dělají, nikoli pouze to, co říkají, že dělají. Výhodou je také skutečnost, že vystihuje proměnlivost městského života v různých denních dobách v různých dnech v týdnu.

Jakých aktivit na náměstí je důležité si všimnout? Mezi 7. – 23. hodinou, ve všední den (v úterý, ve středu nebo ve čtvrtek) a v neděli, se zaznamenávají počty chodců přicházejících na náměstí, trasy jejich průchodu prostranstvím, pobytové aktivity a také aktuální množství parkujících aut. K dosažení objektivních a porovnatelných výsledků je potřeba měření provádět za příznivého počasí s teplotami mezi 20 – 30 °C.

DOTAZNÍKOVÉ ŠETŘENÍ

Užitečnou metodou, která doplňuje multikriteriální hodnocení kvality a analýzu života náměstí, je dotazníkové šetření. Lze je považovat za vysoce efektivní techniku, která může zahrnout velké množství respondentů při relativně malých nákladech.

Data k Mendlovu náměstí byla sesbírána v rámci *Týdne města*, který proběhl od 12. do

16. května 2014 přímo na náměstí. Na místě stál skladový kontejner sloužící jako zázemí průzkumu, židle navržené studenty Fakulty architektury a klavír. Na informačních panelech byl prezentován projekt *Moje náměstí*. Neobvyklé dění lákalo kolemjdoucí k zastavení a vybízelo je k zamyšlení, jak by bylo možné Mendlovo náměstí využít lépe, než je to v současnosti. Své názory vyjadřovali formou odpovědí v krátkém dotazníku. Součástí programu bylo mimo jiné také divadelní představení nebo komentovaná procházka s architektem.

Prezentované metody hodnocení náměstí – multikriteriální hodnocení (pohled architekta urbanisty), hodnocení skutečných aktivit (pohled sociologa) a dotazníkové šetření (pohled uživatele náměstí) – mohou pomoci odborníkům tyto problémy a hodnoty odhalit. Společná diskuze odborníků, veřejné správy a veřejnosti je tou správnou cestou, vždyť právě schopnost domluvit se je základní výsadou lidské společnosti. (→ 3)

1 GEHL, Jan: *Města pro lidi*. 1. vyd. Brno, Nadace Partnerství 2012.

2 Tamtéž, s. 140.

3 Tamtéž, s. 141.

4 WHYTE, William: *The Social Life of Small Urban Spaces*. Santa Monica, California, Direct Cinema 2007.

5 GEHL, Jan: *Města pro lidi*. 1. vyd., Brno, Nadace Partnerství 2012, s. 6.

6 Tamtéž, s. 240.

7 GEHL, Jan – SVARRE, Brigitte: *How to Study Public Life*. 1. vyd., Washington, Island Press 2013.